

Kitap Tahlili : "OSMANLI'DA KAPİTALİZMİN KÖKENLERİ"

Prof. Dr. Ahmed Güner SAYAR - Beykent Üniversitesi*

ÖZET

C.Reyhan, "Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri" başlıklı kitabında arşiv kayıtlarından hareketle, belli bir zemin (Bursa) ve belli bir zaman dilimi (18. yüzyılın ikinci yarısında on yıl) içerisinde elde ettiği bulguları, kurguladığı alternatif bir modele taşıyor ve Osmanlı ekonomik düzleminin, potansiyel olarak kapitalizme dönüşebileceğini ileri sürüyor. Buna karşılık, Osmanlı ekonomisini kapitalizmin dışında yol aldığını iddia eden 'insan' ve 'yapı' merkezli tezleri de 'şarkitacı' olarak etiketliyor. Bu tahlil yazısında, Reyhan'ın hem Weber - Ülgener eleştirisi, hem de kurguladığı alternatif modeli sorgulanıyor.

Anahtar kelimeler: Ultra- amprisizm; Weber- Ülgener tezi; Osmanlı'da kapitalizm.

ABSTRACT

C. Reyhan, in his book entitled, "Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri/The Roots of Capitalism in the Ottoman Empire", setting off the archive documents comprising the certain place (Bursa) and the certain time-span (covering a decade in the second quarter of 18th century), advances the findings of his probings to his construction of an alternative model, concluding that the Ottoman economy bears a fruitful potential, adrifting towards the emergence of capitalism. He also contrastingly challanges the theses which flatly reject that the Ottoman economic mentality and economic order was never condusive to this happening, pigeonholes them as being 'orientalist'. In this review article, it is attempted to display the weaknesses and inconsistencies in Reyhan's criticism of the Weber - Ülgener approach on one hand, and on the other, his construction of alternative model.

Key words: Ultra-empiricism; The Weber- Ülgener thesis; Ottoman economy and capitalism

* Prof. Dr., Beykent Üniversitesi, IIBF, ahmetsayar@beykent.edu.tr

Osmanlı tarihini, birbiri üzerine yığılmış kronolojik olaylar ya da dönemler tarihi olmaktan çıkarıp, müesseseler tarihi ile ekonomik yapıya ve insana yönelik çalışmaların başlaması 1930'lı yıllarla birliktedir. Ekonomik yapıya ilişkin yoğun ilginin başlangıç tarihi ise, 1960'ların hemen başındadır. Olaylar tarihinden önce müesseselere, sonra iktisat tarihine açılan pencere, daha sonra, fikirler tarihine yönelik çalışmaları da cazip hale getirecektir. Fakat, Osmanlı tarihine dikkatlerin çekilmesinde, ayrıca bir bakış ve yorum getirmede aslan payı, herhalde, 'Türk solu'na aittir. Özellikle, Türkiye'de kapitalizmin mevcut konumu ve geleceğini tartışmaya açması ile Cumhuriyet aydını da, Osmanlı tarihine popüler tarih anlayışının veya pehlivan terfrikası geleneğinin dışında, farklı bir mercekten bakmaya başladı. 'Türk solu', kapitalizme yönelik tartışmalar içerisinde, dogmatizmin izini sürdürdü. Entellektüel iklim, Osmanlı ekonomik düzeni için Marxistik gelişme şemalarına denk düşecek bir etiketlemenin kavgasını verirken, havada çarpışan fikirler yorum farklılıklarını ortaya koysa bile, gözlerden kaçmış bir gerçeğin varlığını hissettiriyordu. Bu gerçek, Osmanlı tarihine hakkıyla nüfuz edebilmenin ilk durağı olarak, ultra-amprisist tarihçilerin çalışmalarına duyulan ihtiyaçtı. Buna göre, kısaca, arşivlere yönelmek Rankevari tarihçiliğin gerekliliği idi. Fakat, özellikle 'Türk solu'nun arşivlere iltifat etmeden, Osmanlı ekonomik düzenini kurgulanmış bir 'norm'a bağlı kalarak, ceffelkalem etiketleme çabaları, onları, ister istemez Hegelci tarihçiliğe götürecekti. Halbuki, yukarıda da ifade edildiği gibi, arşiv kayıtlarını kullanarak iktisat tarihine açılmak, hususiyile Osmanlı toprak düzeninin esaslarının ortaya konulması çabaları, 1960'lara değin, bir hayli yol almıştı. İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın o meşhur sonlamaları içeren tarih çalışmaları yanında belki, kendisine son vakanüvis diyebileceğimiz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı tarihi ve müesseselerine ilişkin kitapları tarih severlerin emrindeydi. Öte yandan, Ziya Gökalp'ten aldığı ışıkla Fuad Köprülü, öğrencilerinden Ömer Lütfi Barkan'ı, tahsisi olarak, Osmanlı iktisat tarihi

alanında çalışmaya yönlendirmişti. Barkan'ı Halil İnalcık izleyecektir. Daha sonra, bilhassa, 1960'larla birlikte, Türk akademisyenler ve yabancı araştırmacılar, çalışmalarıyla ultra-amprisist kervana katıldılar. Hiç şüphe yok ki, bu çizgide yayınlanmış çalışmaların spekülative tarih araştırmalarına ışık tuttuğu inkar edilemez. Ultra-amprisizmden kıl payı sapmayan tarihçilerin, Osmanlı ekonomik yapısına yönelik teşhis ve tespitlerinde arşiv kayıtlarına iltifat etmeden ikinci elden eserler yanında, Batılı kaynakları kullanan çalışmalara mesafeli duruşlarını haklı sebeplere bağlayabiliriz. Zira, daha (on)binlerce belge tasnif edilmeyi beklerken spekülative çıkarsamaların bilimsel bir yanı olamazdı. Kaldı ki, arşiv kayıtlarını kullanarak kaleme alınmış çalışmaların da çoğunlukla 16. ve 19. yüzyıllar üzerine yoğunlaştığı bir gerçektir.

Ultra-amprisist tarihçilerin, ihtiyatlı yaklaşımlarıyla, Hegelci tarihçiliğe göre kurgulanmış 'norm'lara dayalı bazı çıkarsamaları tashih ettikleri de bir başka gerçektir. Ancak, Rankevari tarihçiliği sadece arşive girmiş kayıtlardan ibaret sanmak belge fetişizmini canlı tutacaktır. Öte yandan, bu tarz tarihçiliğin model kurmaya ihtiyaç duymaması halinde, derlenen olgular vak'a yığınından ibaret bir kuru tarihçiliğe hizmet edecektir.

Bu yazımızda, ultra-amprisizmin yedeğinde Osmanlı ekonomik düzenini 'insan' ve 'yapı' merkezli olarak kurgulayan çalışmaları şarkiyatçılıkla yaftalayıp, bu görüşlere karşı alternatif model denemesine giren bir kitabı tahlil edeceğiz. Cenk Reyhan, "Osmanlı'da

Kapitalizmin Kökenleri" başlıklı kitap çalışmasında, arşivden derlediği bulguları kullanarak, önce, 'insan' merkezli zihniyet araştırmalarının neticelerini tersyüz ediyor, daha sonra, 19. yüzyıl ortaları itibarıyla, Osmanlı ekonomisini merkezin bir uydusu haline geldiğini ileri süren I.Wallerstein'in tezlerini eleştiriyor. Reyhan, bu çalışmasının amacını ve izleyeceği yolu şu sözlerle açıklıyor:

"...Şarkiyatçı görüşün kapitalizmin kökenlerine yönelik olarak geliştirdiği yaklaşım modellerini incelemek, alternatif bir tarihsel - sosyolojik yaklaşım modeli geliştirmek ve bunları Osmanlı yerel belge koleksiyonları vasıtasıyla sorgulamaktır" ¹

Yazar, "bu amaçla Osmanlı toplum yapısı ve kapitalizm söz konusu olduğunda en çok benimsenen Weber'ci ve Wallerstein'ci yaklaşım modellerini" ² sorguluyor, bunları yetersiz buluyor ve şu iddiayı ileri sürüyor:

"... Halbuki, Osmanlı'yı bir kez kendi özgün tarihi gelişimi içinde incelemeye başlayınca, şarkiyatçı görüşün dillendirdiğinin aksine, son derece canlı bir sosyo-ekonomik ve kültürel süreçle karşılaşılır. O halde yapılması gereken, oluşturduğumuz kavramsal modeli Osmanlı arşiv belgeleri ile sorgulamak olmalıdır."³

Bu demektir ki, C. Reyhan, bir ultra-amprisist olarak, "kendi özgün tarihi gelişimi içinde" kapitalistleşme süreci karşısında Osmanlı ekonomisini kurguladığı alternatif 'norm' içersinde incelemekte, bu yolla, katı, kuru belge fetişizminin tuzağına düşmediğini de ima etmektedir. Bu çok önemli ve ihtiyaç duyulan bilimsel bir girişimdir, ki iddialı söylemine rağmen, yazarımız bu cesaretenin ötürü tebrike layıktır.

"Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri"nde, Cenk Reyhan'ın kurguladığı 'norm'un tahliline geçmeden önce, onun sergilediği haklı bir duyarlılığa dikkatleri çekerek, eleştirilere açık olduğunun altını çizmek gerekiyor. Reyhan'ı zikrederim:

¹ C.Reyhan, "Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri", (İstanbul, 2008), sf. 1.

² Ibid.,

³ Ibid.

"... Elbetteki kitaptaki tezlerle ilgili görüş ve iddialar ve bunlara yapılacak eleştiri yazarın kendisine aittir. Tüm görüş ve önerilere rağmen hata payının olması muhtemeldir."⁴

Biz de bu kitap tahlil yazımızla, yazarın dogmatizme düşmeyen bu yanından kuvvet, "okuyucunun hoş görüşüne" sığınan samimiyetinden de cesaret bularak, eleştiri oklarını, ağırlıklı olarak, yönelttiği Weber - Ülgener 'norm'unun temel esaslarına tekrar ışık tutmayı, bilimsel objektiflik ve meslek ahlâkının bir gereği olarak, yerine getireceğiz.

C.Reyhan, Osmanlı asırları içersinde bir zemin olarak Bursa'yı, zaman olarak da 18. yüzyılın ikinci yarısından, 1767-68; 1773-74; 1777-78;1778-79; 17882-83; 1783-84; 1792-93; 1797-98 ve 1800-01 yılları arasında, toplam on yılı bulan bir zaman dilimini seçmiş bulunuyor. Görülen odur ki, 1767-1800 yılları arasına saçılmış birer yıllık farklı zaman aralıklarında, Bursa merkezli yerel belge kayıtları Osmanlı'da kapitalizmin kökenlerine ilişkin kurgulanmış kavramsal bir modele ışıklar tutacaktır. Neden bu zaman aralığının seçildiği sorusuna Reyhan'ın verdiği cevap şudur:

"... Dönem olarak 18. yüzyılın ikinci yarısını incelememiz, savaş ve kapitalistleşme ilişkisinin de sınanması gibi metodolojik bir tercihe dayanıyor."⁵

Seçilen mekân ise çevreden bir belde; Bursa.⁶ Onun sözleriyle:

"... Konumuzu belgesel ve mekansal olarak daraltmış olduk."⁷

⁴ Ibid., sf. 2.

⁵ Ibid., sf. 11. Ayrıca sf. 23.

⁶ Ibid., sf. 9-11.

⁷ Ibid., sf. 23.

Toplam on yıla ulaşan zaman dilimlerini içeren para vakfı ve tereke kayıtlarını kullanarak yaptığı araştırmanın bulgularından hareketle C.Reyhan, kurguladığı "kavramsal model"e denk düşecek değerlendirmelerde bulunuyor. Zira, bu sicillerdeki "para vakfı ve tereke kayıtları bu konuda zengin bilgiler içermekte[dir]"⁸ Ancak, çalışmasının sonlarına doğru bir yerde, tereke kayıtlarına kuşku ile yaklaşıyor.

"... Tereke defterlerindeki eşya-mal-mülk kayıtları bize neyi kanıtlar? Tüketilen eşya aceba, kültürcü yaklaşımda olduğu gibi, sadece toplumsal statüyü belirleyen 'gösterge semboller'i mi ifade eder? Yoksa, ekonomici bir yaklaşımla sırf gündelik ihtiyaçların karşılanma sürecini mi?"⁹

Bu şüphe dolu yaklaşım bir kenara bırakılacak olursa, C.Reyhan'ın gözünde arşiv kayıtlarında mündemich bilgiler, oluşturduğu "model"e cevap veriyor. Zira, tekrar edelim ki, "son derece canlı bir sosyo-ekonomik ... tarihi süreçle" karşılaşacağımızı biliyoruz. Belli bir zeminde, bir kaç seneye sıkıştırılan bu çalışma, arşiv belgelerini kullanarak endüktif bir çıkarsamayla kurgulanan modeli neticelendiriyor. İzlenen metodoloji, adı konmasa bile, budur. Onun sözleriyle:

"... Örnek seçilen defterler aracılığı ile mikro düzeyden makro sonuçlar çıkarılır."¹⁰

Hemen ifade edelim ki, belli bir zemin ve belli bir zaman için kurgulanan herhangi bir 'norm' doğa bilimleri için inşa edilen ahistorik 'norm'lar kadar sağlıklı değildir. Buna, Weber'in tezi de dahildir. Zira, anlamaya dayalı oldukları için kurgulanmış modeller 'ideal tip'lemelere tarihi bulguların giydirilmesiyle 'norm' ya normal, ya da anormal olacaktır. Burada esas mesele,

⁸ Ibid., sf. 1.

⁹ Ibid., sf. 258.

¹⁰ Ibid., sf. 8.

'ideal tip'lemelere basarıktan kurgulanmış bir modelin bütün zamanlar ve bütün zeminler için genelgeçer bir 'norm' olamayacağı, buna mukabil, kurgulanan modelin modelsizlikten iyi olduğudur. Weber, bu gerçeğin farkındaydı. Sabri Ülgener de Osmanlı tarihine bu yöntemle yaklaşırken, Weber'in ayak izlerini sürdürecektir. Unutulmamalıdır ki, ultra-amprisist çalışmaların aydınlığında, tarihte aranılacak somut gerçek, Sencer Divitçioğlu'nun diliyle konuşacak olursak, "insancıl evrenseller" ve "ideal tipler"dir.¹¹ Bu metodolojik gerçeğe rağmen, Weber'in kapitalizmin oluşumu için kurguladığı 'ideal tip' aynı oluşumu açıklayan diğer yaklaşımlardan daha genel kabul görmüştür. Sözlerimizi teyiden üç büyük iktisatçı - tarihinin Weber'in kapitalizmin ruhunu ateşleyen yaklaşımı hakkındaki düşüncelerini serdedelim. İlki, bir usta iktisadi düşünce tarihçisi, Jacob Viner'dan; Onun bu bağlamdaki düşüncelerini aktaralım:

"... [Weber'in] Kalvinizme yaptığı vurgu gerekli şarttır, bunun kapitalizmin zuhuru için yeterli bir şart olmadığıdır."¹²

Ayrıca, Viner'in değerlendirmesine göre, hiç bir yazar Weber'in Protestan teolojisinde vurguladığı varlıkları gösterememiştir. Weber'in tezinin özgünlüğünü teslim eden bu büyük iktisat allâmesi, Weber'in işaret ettiği şekilde, Protestan ahlâkının ekonomik düzleme taşıdığı 'ruh'un alım-satım ilişkilerini sıradışı bir yapıya dönüştürdüğünü de kabul etmektedir.¹³ Bir diğer iktisat ustası, Frank H.Knight da Weber'in kapitalizmin doğuşuna ilişkin kalem oynatan yazarlar arasında sıyrılıp, yükseldiğini ileri sürmüştür.¹⁴ Sözü, son olarak, ultra-amprisist araştırmaların yüküyle yoğrulmuş bir büyük iktisat tarihçisi Ferdnand Braudel'in tespitleriyle tamamlayalım:

¹¹ S.Divitçioğlu, "Nasıl Bir Tarih?", (İstanbul, 1989), sf. 17.

¹² J.Viner, 'Religious Thought and Economic Society', "History of Political Economy", vol. X, (1978), sf. 161.

¹³ Cf. ibid., sf. 177; 185.

¹⁴ Cf. F.H.Knight, "On the History of Method of Economics", (Chicago, 1963), sf. 101.

"... Weber haklı mıydı?... Neticesi ile rasyonel, orijini itibariyle irrasyonel olan kapitalizm, çağdaş hayat ile pürüten ahlâkın beklenmeyen birlikteliğinin bir meyvesidir....[Dolayısıyla,] Weber'in tezini geçersiz kılmaya çalışmak da aynı şekilde saçmalaktır." ¹⁵

Kapitalizmin doğuşunu anlamada ve tezini Osmanlı asırları içerisinde aramada Sabri Ülgener, Weber'in fikrî bir takipçisi oldu. Ancak Ülgener, Weber'in Batı-Avrupa'da 17. yüzyılın ilk çeyreğinde kapitalizmin oluşumunu dile getirdiği tezini Osmanlı sosyal ve iktisat tarihi içinde sorgulamaya yöneldiğinde, ne Viner, ne Knight, ne de Braudel, Weber hakkında yukarıda serdedilen görüşlerini söylemişlerdi. Ülgener, yıllara açılan sabırlı çalışmalarının aydınlığında, Weber'in tezini şu sözlerle savunmuştu:

"... Basit bir ziraatçilik temelinden ve ortaçağ tertibi esnafıktan büyük ticaret ve endüstri çağına ayak basan Batı'nın böylesine bir gelişmede Kalvinizm ve Protestanlığın tasarruf, çalışkanlık, meslek ciddiliği ve sorumluluk şuuru ile geniş ölçüde teşvik gördüğünü söylemekte hata yoktur." ¹⁶

Ancak, C.Reyhan'ın kapitalizmin doğuşunu açıklayan Webergil kurgulamayla başı pek hoş değildir. Ne var ki, o da kurguladığı modeli sahipsiz bırakmak istememekte, bir mürşit arayışına girmekten kendini kurtaramamakta, Paul Kennedy'nin bulgularına sıcak bakmaktadır. Onun sözleriyle Kennedy:

"... Dönem olarak onsekizinci yüzyılın ikinci yarısını incelememiz, savaş ve kapitalistleşme ilişkisinin de sınanması gibi metodolojik bir tercihe dayanıyor.... Onsekizinci yüzyıl ve sonrasındaki askeri

¹⁵ F.Braudel, "Civilisation and Capitalism", II, (New York, 1986), sf. 567; 568.

¹⁶ S.F.Ülgener, 'Calvin ve Kalvinizm', "Ak İktisat Ansiklopedisi", I, (İstanbul, 1973), sf. 156.

mücadelelerin, Paul Kennedy'nin deyimi ile, temelde dayanıklılık harbi olduğu ve zaferin, en yüksek vergi toplama kapasitesiyle kredi elde edebilme yetisine sahip olan devletin olacağı düşünüldüğünde, bu yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı için taşıdığı anlam daha iyi anlaşılır."¹⁷

Devamla;

"... Kennedy'nin incelemesinden çıkan sonuca göre, onsekizinci yüzyılın en gelişmiş devletleri bile bu dönem savaşlarının giderlerini olağan gelirlerden hemen ödeyemediler....savaşı sürdürebilecek finans kaynağı bulmanın en etkin yolu, tahvil ya da makam satışı yaparak ve yahut devlete borç veren herkese uzun vadeli ciro edilebilir faizli hisse senedi satarak borçlanmaktır.... Osmanlı'nın benzer sorunları iltizam, daha sonra esham uygulamaları ile aşmaya çalışmasını hatırlatan bir çözümdür."¹⁸

Kennedy'nin temel tezini bu şekilde özetleyen Reyhan'ın ulaştığı tesbite gelince:

"... Kennedy, açıklamasına Batı'nın başat güç olmasının belli olmadığı şeklinde başlasa da, sonraki açıklamalarını şarkiyatçı Doğu-Batı zıtlıkları üzerine kurmuş oluyor."¹⁹

Cenk Reyhan, hem 'şarkiyatçı görüşler'in - Marx ve Weber'in - dışında kalmak, hem de, kurguladığı 'norm'u "ideal - Batı'yı öteki kıtaların gelişmemiş ülkelerinden ayırmak için oluşturulmuş ideolojik tarih okumalarından da kurtar[mak]"²⁰ istiyor. Ancak, onun, öncelikle, Ranke - Hegel ayırımının aydınlığında, eleştirel duruşunu ortaya koyacak, sınırları ve

¹⁷ C.Reyhan, op.cit., sf. 11; 11-12.

¹⁸ Ibid., sf. 12;13.

¹⁹ Ibid., sf. 13, dn.14.

²⁰ Ibid., sf. 24.

kapsama alanı belli, tutarlı, alternatif bir 'norm' kurması gerekirdi. Yoksa, bir kalemde "Marx ve Weber'in spekülâtif yaklaşımların[ı]"²¹ silip, yanlışladığını söylemek, öte yandan amprik araştırmalara aşırı bağlı kalmak, 'norm' kurduğunu ileri süren tarih araştırmacısı için gerekli olsa bile, yeterli değildir. Zira, amprik çalışmaların bulguları bir modeli giydirip görücüye çıkartmak içindir. Reyhan, "daha amprik analizler yapan Braudel'in izlediği yol[a]"²² yakın duruyor ama, onun Weber'e olan bakışını ıskalıyor. Öte yandan, onun "alternatif bir tarihsel-sosyolojik yaklaşım modelini geliştirmek"²³ girişimini takdirle karşılamak gerekiyor. Fakat, Reyhan'ın alternatif bir model altında ileri sürdükleri, maalesef, içi boş bir başak görünümünden öteye geçememiştir. Bunun böyle olduğuna birazdan geleceğiz.

C.Reyhan eleştirel yaklaşımda bulunduğu spekülâtif- 'şarkiyatçı' araştırmaları iki ana topak içersinde ele alıyor. Önce, "Max Weber'in... kültür merkezli yaklaşım[ı]" ve ikinci olarak, "Neo-Marxist Immanuel Wallerstein'in ... ticaret merkezli yaklaşım[ı]".²⁴ Reyhan'ı zikredecek olursak:

"... Weber, Batı'dakine benzer bir akılcı kapitalizmin neden Doğu'da gerçekleşemediği sorusuna cevap aramış ve bunun cevabını kenti inceleyerek açıklamaya çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki, Weber için kent, özel bir inceleme alanı olmaktan ziyade, asıl ilgi noktası olan kapitalizmin kökenleri sorunu için bir idolojik temel oluşturma mahiyetindedir."²⁵

²¹ Ibid.,

²² Ibid.,

²³ Ibid., sf. 25.

²⁴ Ibid.,

²⁴ Ibid.,

²⁵ Ibid., sf. 26.

²⁶ Ibid.,

Oysa, Weber'in kurguladığı modele göre, gerekli şart olan [irrasyonel] Protestan ahlâkının dışında kent olgusu kapitalizmin oluşumuna zemin hazırlayan bir dizi yeterli [rasyonel] şartlardan sadece birisidir. Buna rağmen, yazarımız şu soruya cevap arıyor:

"... Bu durumda [şehir istihkâmının ve şehir ordusunun olmadığı hallerde], modern çağda şehir sona mı ermiş oluyor? O halde, teoride önemle vurgulanan modern şehir ile kapitalizm ilişkisi nasıl açıklanacak?"²⁶

Weber'in bu bağlamdaki çözümlemesini de şu sözlerle açıklıyor:

"... Weber kapitalizmin kökenlerini ortaçağ sonları Avrupa kentlerinin siyasal - tüzel özerkliğinde bulmaktadır. Ona göre, özerk kent ile Avrupa kapitalizminin gelişmesi arasında önemli bağlar vardı."²⁷

Cenk Reyhan, kapitalizmin zuhurunda şehirleşme olgusunun önemini masaya yatırıyor, ancak gerekli ve yeterli şartların karşılıklı etkileşiminin yarattığı tabloyu göremiyor. Sadece, şehirleşmeye aşırı bağlı kalarak, "Weber'in, Batı'nın tersine, özerk kentlerin gelişmesini sınırlayan... İslâm kentleri hiç bir zaman gerçek bir kent topluluğu olmamıştır"²⁸ iddiasını çürütecek şekilde, 18. yüzyıl ortalarında bir Anadolu beldesi olan Bursa'yı, çağdaş anlamda kent kabul edip, burayı çalışmasına zemin seçiyor. Öte yandan, Weber'in "General Economic History" kitabına atıfta bulunarak "kapitalizmin oluşumu için gerekli şartlar nedir?"²⁹ sorusuna cevap arıyor. Hemen vurgulayalım ki, Weber'in bu eserinde işaret ettiği gibi, herhangi bir ekonomik düzlemde kapitalizm olarak etiketlenemesinin gerekli şartları vardır. Bunlar: Üretim vasıtalarının girişimci tarafından tam dökümünün bilinmesi (rasyonel sermaye

²⁸ Ibid.,

²⁹ Ibid., sf. 29.

hesabı); serbest pazar; rasyonel teknoloji; rasyonel hukuk; serbest işçi; ekonomik hayatın ticarileşmesi ve spekülasyon boyutudur.³⁰ Daha sonra bu listeye özerk şehirlerin varlığı katılacaktır.³¹ Bu gerekli şartlardan birinin yokluğu, o ekonomik düzeni kapitalizm kılmayacaktır. Weber'in tezinde dikkatlerden kaçan en önemli nokta, kapitalizmin doğuşunda, içinde rasyonel unsuru taşıyan irrasyonel bir küreye duyulan ihtiyaçtır. Bu ise, rasyonel iktisadi bireyin oluşması için hem gerekli, hem de yeterli şartları yerine getiren bir riyazet küresinin varlığıdır.³² Esasen Weber, bu oluşumu "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eserinde sergilemiştir. C.Reyhan meselenin bu can alıcı yanına hiç bakmıyor. Dolayısıyla, Weber eleştirileri havada kalıyor. Weber'in modeli hak ettiği çizgiler içersinde ortaya konulmadığı için, Osmanlı ekonomik düzeninin neden kapitalistleşemediğini tahlil eden Ülgener'in tezine yönelik eleştiriler de benzer akibeti paylaşacaktır. Reyhan'ın rasyonel iktisadi bireyi modelleyen Weberian 'ideal tip'i -- "Avrupa'ya özgü kapitalist ruhu" -- şu sözlerle eleştirir:

"... Eğer ideal tip (Avrupa'ya özgü kapitalist ruh) Protestan ahlâkın tekelinde ise, ideal tipin dışında kalan, protestan ve Batılı olmayan, kapitalist gelişmeler nasıl açıklanabilir? Kapitalizmin Batılı ve Protestan olmayan Japonya'da (ve Rusya'da) da gelişmesi, Weber'in temel önermesini, Popper'in deyimi ile yanlışlamaktadır."³³

³⁰ Cf. M. Weber, "General Economic History", (New York, 1966), sf. 208-209; 214.

³¹ Cf. B.Turner, "Max Weber and Islam", (London, 1974), sf. 98.

³² Cf. N.M.Hansen, 'The Protestant Ethic as a General Precondition for Economic Development', "Canadian Journal of Economics and Political Sciences", vol. 29, (1963), sf. 462.

³³ C.Reyhan, op.cit., sf. 31-32.

Devamla;

"... Burada konu, yine Weber'ci ideal-tiplerin, farklı zamanlar ve mekanlardaki toplumların kısmî veçhelerini açıklama aygıtı olarak, biçimsel ve gerçek dışı olmalarına geliyor."³⁴

Ulaşılan bu tesbitler, metodolojik fahiş bir yanlışlığı da peşisıra sürüklemektedir. Şu kadar ki, objektif bilgi kümesi içinde, sosyal bilimler şemsiyesi altında toplanan dallar (iktisat, iktisat tarihi, sosyoloji, hukuk, siyaset ilmi, uluslararası ilişkiler), esasta, iki farklı öbekçik içersinde toplanabilir. İktisat teorisinin yeraldığı insan-madde ilişkisi ahistorik olup, izah edilebilir bir hüviyete sahiptir. Buna mukabil, iktisat tarihi, sosyoloji vd. bilim dalları ilişki çerçevelerini insan-insan üzerine kurduklarından, yapılacak kurgulamaların historik olmaları gayet tabiidir. Dolayısıyla, ideal-tip omurgalı modellerin tarihi bilgi verileriyle çalışması kaçınılmaz olacaktır. İşte o zaman, belli bir zemin ve belli bir zamana sıkıştırılmış çalışmalardan çıkarsamada bulunulabilir. Ne var ki, ulaşılan neticeler, bütün zamanlar ve bütün zeminlere ışık salmaktan uzak kalacağı için, bu tür bir metot anlayışının doğa bilimleri için taslağı çizilmiş bilim felsefesinin dışında kalacağı da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Mevcut ayırışmanın metodolojik çerçeveleri bu şekilde ortaya konulduğunda, C.Reyhan'ın Weber'in historik kurgulamasını, Popper'in ahistorik doğa bilimleri için ortaya koyduğu bilimsellik ölçütü - deneylebilirlik / yanlışlanabilirlik - ile telif etmesi yanlış bir sorgulamadır. Netice itibariyle, hipotetik-dedüktif yöntemin reddettiği endüktif çıkarsamaları - Popper'in meşhur 'kuğular' örneğini kullanarak - Reyhan da reddediyor. Oysa, reddettiği endüktif tuzağa çarnaçar kendisi de düşecektir. Bir örnek verelim:

³⁴ Ibid., sf. 32.

"... Osmanlı toplumunda kadının liberal söylemde ifade edilen özel hayat alanı ile sınırlı kalmayıp kamusal alanda da kendisini gösterebildiği aklımıza gelebilir."³⁵

C.Reyhan'ın Weber'in yöntemini sorguladıktan sonra, bir Türk Weber'i olan S.F.Ülgener'in zihniyet araştırmalarına ilgisiz kalamıyacağı açıklı. Eleştirel oklarını, bu defa, Ülgener'in Osmanlı asırlarını bir mızrak gibi delen anti-madde zihniyet dünyasını ortaya koyan değerlendirmelerine çeviriyor ve sunları kaydediyor:

"... Osmanlı'da kapitalizmin gelişemeyişinin sebebi, Ülgener'de 'feodal-ağalık ve efendilik şuuru' idi. Halbuki, yukarıdaki ifadeler aynı davranış kalıbının Fransa'da da olduğunu göstermektedir. O halde şunu sorabiliriz: Aynı davranış kalıplarına rağmen kapitalizm neden Fransa'da geliyor da Osmanlı'da gelişmiyor? Demek ki bu konuda, 'feodal ağalık ve efendilik ruhu' olarak ifade edilen davranış kalıbı gereğinden fazla vurgulanıyor ve cevap başka yerlerde, sınıfsal temelden soyutlanmış zihni algulamalarda aranıyor."³⁶

Weber'in yanı sıra onun 'norm'unu Osmanlı gerçeğinde tahlil eden S.F.Ülgener ile A.G.Sayar'ın çalışmaları da C.Reyhan'ın salvolarından nasiblerini almışlardır. Reyhan'ı dinliyoruz:

"... Ülgener'de olduğu gibi Sayar'da da, kapitalizmsizlik Osmanlı mutlakiyetinin maddi temellerinden soyutlanmış, aşırılaştırılmış bir sembolik anlamlar dünyasına indirgenmiş ve bu problem 'bireyin zihni tercihleri' ile sorgulanmıştır. Bunun temel sebebi, gerek Ülgener'in gerekse Sayar'ın Weberci metodolojileri yanında, kullandıkları belge koleksiyonlarının sadece edebi metinler olması ve

³⁵ Ibid., sf. 160.

³⁶ Ibid., sf. 130.

bunun doğal sınucu olarak, her ikisinin çözümlenmelerinin de bu metinlerin içerik analizleri ile sınırlı kalmasıdır."³⁷

Yukarıdaki alıntılarda tashihe muhtaç birden fazla nokta bulunmaktadır. Bu noktalardan tashihe en fazla muhtaç olanları ise, Reyhan'ın "Osmanlı'da kapitalizmin gelişemeyişinin sebebi" olarak Ülgener'in "feodal-ağalık şuuru[na]" yaptığı vurgu ile arşiv kayıtlarında yer almayan, fakat bir devrin zihniyetini kavramada ayna görevi yapan edebi ürünlerin tanıklığını kabul etmeyen tavrıdır. Evvelâ, edebi metinlerin tanıklığında, Ülgener adına yapılan çıkarsamanın hatalı olduğunu göstereyim. Ülgener'in kerrat ile vurguladığı gibi, Osmanlı'da kapitalizmin oluşmasına mâni en önemli âmil, feodal ağalık şuuru değil, Osmanlı-Türk insanının İslâmiyette mündemiç rasyonel unsurları dünyevileştirememesidir. Endüktif çıkarsama doğrultusunda, 1850'lerde, çevrede, Gerede'de yaşayan mutasavvıf Mustafa-ı Rumi Efendi'ye kulak verecek olursak:

"Rah-ı Hakk'adır seferim

Ben bu dünyayı niderim

Bırakır birgün giderim

Ben bu dünyadan usandım"³⁸

Geredeli Mustafa Efendi'den yankı bulan bu ses, tabanın sesi idi ve Osmanlı asırlarına damgasını vurmuş bir zihniyeti temsil ediyordu.³⁹ Nitekim, 19. yüzyılın sonlarına doğru, gene çevreden gelen bir ses, Yozgatlı Fenni Efendi'nin dizelerinde yankı buluyordu:

³⁷ Ibid., sf. 52.

³⁸ "Divan", (Ankara, 1998), sf. 96.

³⁹ 1394 yılında, Manisa'da bir vakfiyeye düşülen şu satırlar, asırlara damgasını vuran bir zihniyet dünyasına ilişkin ipuçlarını vermektedir: "O dünya öyle bir dârdır ki... onu imar eden mamur olmaz" [M.Ç.Uluçay, "Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H.-1220 H.)", (İstanbul, 1940), sf. 29].

"Cife-i âleme aldanma, şu dünyadan geç"⁴⁰

Taban, zühd küresinden bu dünyaya bu şekilde bakıyordu. 1890'lara doğru, merkez - İstanbul - kapitalizmin verdiği dürtü ile maddenin yükselen değerini, hayata getirdiği yapıcı katkıları, ithal malları ile teknolojinin maddeyi eğip bükmelerini çevreden farklı bir biçimde görmeye başlamıştı. Nitekim, Muallim Naci'nin şu feryadı çok dikkate değerdir:

"Çıkmın şu savmıadan zahidan , cihanı görün"

derken, Naci merhum, haklıdır. Öbür dünyaya yönelik, tekkeye sıkışmış insanların uyuşukluğunu sarsıyor ve şunları söylüyordu:

"Bilin betalet-ü gayret nedir, ne hâsıl eder!

Bakın şimendifere! Bir de kervanı görün!"⁴¹

Hal bu iken, iktisadi zihniyet dünyasını saldırdığı ışıklarla aksettiren bu edebi metinleri yok sayıp, arşiv çalışmalarının ikramı olan bulgularla aşağıdaki tesbitte bulunmanın bilimselliği de, elbette, tartışmaya açıktır:

"... Osmanlı söz konusu olduğunda, girişimci bir kişilik yapısı taşımak için, liberal teorinin kurguladığı gibi, devletten bağımsız bir kapitalist sınıftan olmak gerekmemekte, kişi askeri sınıftan da olsa böyle bir kapitalist davranış kalıbı ["uzak bir bölgedeki iş ortağı[ndan]...bir alacağının olması"] taşıyabilmektedir. Nitekim, Osmanlı örneğinde devlet memuru kökenli bürokratik-kapitalist örneği karşımıza sıklıkla çıkmaktadır." ⁴²

⁴⁰ "Yozgatlı Mehmed Said Fennî Divanı", (Ankara, 1996), sf. 92.

⁴¹ "Fürûzan", (İstanbul, 1303), sf. 27.

⁴² C.Reyhan, op.cit., sf. 221.

Devamla:

"... Bu aşamada biz, devletten bağımsız da olsa, Osmanlı söz konusu olduğunda, sosyo-kültürel bir adlandırma ile 'burjuva' ya da daha çok ekonomi-politik düzleminde kalarak 'kapitalist' tabirini tercih ediyoruz."⁴³

C.Reyhan'ın arşivde kayıtlı belgelerden yaptığı çıkarsamaların ne kadar yanıltıcı, bir o kadar da, reddettiği endüktif akıl yürütme ile yanlış bir genellemeye yelken açtığı görülüyor. Şu kadar ki, onun ulaştığı tespitler, "herhangi bir zihniyet dünyasının köklerine ulaşırken ampirik verilerdeki bulandırıcı hisler ve peşin hükümlerden arınabilmiş çalışmaları bulma[nın] zor"⁴⁴ olduğunu, bir kez daha gözler önüne seriyor. Nitekim, Reyhan, Osmanlı zenginlerinin faizle para işlettiklerini, bu yolla, servetlerini artırdıklarını ileri sürüyor. ⁴⁵ Ancak, bu ekonomik faaliyetin adı bir tefecilik olduğunu, Osmanlı'daki pre-kapitalist yüz çizgilerini hakkıyla teslim edemiyor. Asıl anlaşılması zor olan, yazarın Osmanlı zengini —"tefeci-sermayedar";"tefeci-kapitalist";"bürokratik[?]-kapitalist"-- ile rasyonel iktisadi birey (kapitalist) arasında kurmaya çalıştığı zorlama bağlarıdır.

Faizle para işletmek (murabahacılık) veya herhangi bir ticari girişimi omuzlamış olmak Osmanlı iktisat tarihinde görülen, olağan hallerdendir. Reyhan'ı zikredelim: "Bursa'daki bir kişi Mısır'daki bir kişiyle iş ortaklığı yapacak kadar ticari girişimlerde bulunmaktadır."⁴⁶ Ancak, ortada ekonomik hayatın ürünü olan sermayenin soyağacı görülmemektedir. Dolayısıyla, kenarda köşede görülebilecek bir saman alevi parlaklığını kapitalizmle özdeşleştirmek ise anakronizmdir. Bu cümleden olarak, C.Reyhan'ın kısa bir

⁴³ Ibid., sf. 225.

⁴⁴ A.G.Sayar, "Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener", (İstanbul, 2007), sf. 395.

⁴⁵ Cf. C.Reyhan, op.cit., sf. 268.

⁴⁶ Ibid.,

zaman dilimine sıkışmış bir-iki arşiv belgesine abanarak "üretim tarzına dair ipuçları bulmuş oluyoruz"⁴⁷ ifadesi ise anlamsızdır.

Şarkiyatçı görüşlerin dışında, Reyhan, arşiv çalışmalarından elde ettiği bulguları kurguladığını ifade ettiği modele şu sözlerle taşıyor:

"... Gerek para vakfı, gerek tereke kayıtlarından yararlanarak Osmanlı ekonomik, politik ,sosyal ve kültürel yapısına dair borç-alacak ilişkileri, üretim şekilleri, tarımsal ve hayvansal yatırım, sermaye birikimi, veraset, ticari girişimcilik, faiz uygulaması, paranın değeri, iş kolları ve ortaklıkları, servet farklılaşması ve sınıfsal yapı, tüketim alışkanlıkları vb. konularda bir takım bilgiler elde edebiliriz. Bu başlıkları teorik zorlamalara kaçmadan, belgelerin sunduğu bilgiler dahilinde tahlil edecek ve böylece, Osmanlı tarih araştırmalarında dönem dönem popüler araştırma modeline dönüşen Weber'ci ve Wallerstein'ci kuramsal genellemelerin Osmanlı gerçekliğine uygunluğunu ya da uymazlığını da sınımış olacağız. İncelememizde kapitalizmin kökenlerinin çözümlemesine yönelik olarak kent-kapitalizm ilişkisinde Osmanlı'nın özgün dinamiklerine odaklanılmaktadır." ⁴⁸

Çalışmasının temel problematiğine gelince:

"... Nasıl ki Avrupa'da kapitalizmin gelişimi İngiltere, Fransa, Almanya , Rusya veya Asya'da Japonya'da farklı işlemiş ve sonuçta tek ideal-tipin dışında farklı kapitalist gelişim tipleri olmuştur, acaba Osmanlı'da da kapitalizme doğru evrimleşmenin farklı bir yönü bulunamaz mı? Bununla bağlantılı olarak, Osmanlı'nın bu evrim süresince Avrupa kapitalizmiyle karşılaşması Wallerstein'ci tezdeki gibi dışsal-ticari merkez-çevre ilişkilerinin mutlak belirleyiciliği

⁴⁷ Ibid., sf. 272.

⁴⁸ Ibid., sf. 19-20.

içinde mi oldu?...Dış etkiye yapılan bu aşırı vurgu aceba içte muhtemel kapitalist gelişim özelliklerinin fazlaca gözden kaçmasına sebep olmaz mı?"⁴⁹

Reyhan devamla:

"... Her iki modelin de temel problemi, bizce, bir toplumu kendi özgül yapısı içinde değil de ideal-tip ya da örnek-model kabul edilen Batı uygarlığını ölçüt alarak analiz etmeleridir. Ortak özellikleri Avrupa merkezci olmalarıdır. Her iki yaklaşımın taşıdığı problemden kurtulmak için bizce soru, 'dünyadaki kapitalizm türleri içinde Osmanlı'nın kendine özgü kapitalist gelişiminin ne yönde olduğu' şeklinde yeniden formüleştirelmalıdır."⁵⁰

Osmanlı ekonomisinin kendine özgü kapitalist gelişiminin ne yönde olduğunun ortaya konulması, C.Reyhan'ın çalışmasının esasını teşkil ediyor. Osmanlı tarihi gerçeğini içerden kuşatmak istemesiyle "alternatif açıklama modeli" işlerlik kazanacaktır. Reyhan'ın sözleriyle:

"... Osmanlı'nın kendine özgün yapısı içindeki kapitalist evrim ile ilgileniyoruz. Zaten, incelememiz bakımından, 'modernleşme' kavramı da, ... üretim tarzındaki kapitalist gelişmeler sonucunda oluşmuş üstyapısal değişimleri ifade etmektedir. Bu ifade ile, modernleşme kavramı yerine, üretim yapısında kapitalistleşme, düşünce yapısında liberalleşme kavramlarını Osmanlı dönüşümünü açıklayabilecek alternatif kavramlar olarak tercih etmiş olduğumuz gibi, kapitalizme geçişin ille de feodal aşamadan sonra olacağı önermesini de dışlamış oluyoruz."⁵¹

Devamla:

⁴⁹ Ibid., sf. 81.

⁵⁰ Ibid., sf. 88.

⁵¹ Ibid., sf. 93.

"... İncelememize dışarıdan - Avrupa'dan - değil, içeriden - Osmanlı'dan - bakıp yer yer diğer kapitalizm türleri ile karşılaştırmalar yaparak, Osmanlı'nın kendine özgü kapitalist gelişimini daha sağlıklı incelemiş olacağız." ⁵² "[Daha sonraki aşamada] geliştirdiğimiz alternatif açıklama modelini sorgulayacağız. İncelediğimiz Bursa para vakfı ve tereke kayıtları Osmanlı'da kent-kapitalizm ilişkileri bakımından zengin bilgiler içermektedir."⁵³

Çalışmanın ampirik açılımı, para vakıfları ve tereke kayıtları üzerinden yapılmıştır. C.Reyhan, "para vakıflarının ekonominin ticarileşmesinde önemi vardır"⁵⁴ diyor ama, faiz karşılığı alınan borç paranın üretime mi, yoksa tüketime mi gittiği sorusu cevapsız bırakıyor. Benzer şekilde, kapıkullarının faizle borç vermelerini, vakıflardan kredi alınmasını "Osmanlı ekonomisinde ikincil bir sermaye piyasasının varlığına ve tefeci sermayeye dayalı bir gelişim" olarak değerlendirmektedir. Hatta, bir adım daha ileri giderek, "her iki gelişim de özü itibarıyla, kapitalist nüveler taşı[dığını]"⁵⁵ iddia etmekte ve şu soruyu sormaktadır: "Buradaki sarrafları tefeci--sermayedar sınıfına dahil edemez miyiz? Bu durum neden kapitalist bir gelişim aşaması olamaz mı?" Bunlar, Reyhan'ın şaşırtıcı soruları olmaktan öteye geçemiyor. Daha öncede kaydettiğimiz gibi, Osmanlı'da tefeci--sermayedarın varlığı reddedilemez. Ancak, onların mevcudiyeti kapitalizmin doğuşuna bir zemin olamaz. Rasyonel iktisadi bireye dayalı üretim ve tüketime imkan vermeyen ekonomik bir düzlemin ürünü tefeci sermayedara "kapitalist bir gelişme aşaması" olarak bakmak, sağlıklı neticeler vermez. Yazarımız bulgularıyla istintaka devam ediyor:

⁵² Ibid., sf. 94.

⁵³ Ibid., sf. 150.

⁵⁴ Ibid., sf. 174.

⁵⁵ Ibid., sf. 159.

"... Bir yanda iltizam olarak yatırım yapan bir mültezim sınıfı ve genişleyen sanayiî kolları varken [?!], diğerk yandan bu sanayiîni ihtiyaç duyduğu mülksüz-emekçi sınıfı oluşmuyor mu? Ve bu durum bir kapitalistleşme sürecine denk gelmez mi?"⁵⁶

Osmanlı ekonomisinde "'para vakfı' gerçekte bir banka gibi çalışmaktadır", böyle diyor C.Reyhan ve devam ediyor: "Bizim için önemli olan, Osmanlı toplum yapısında 'kapitalist ilişkiler'in nüvelerini bulmaktır."⁵⁷ Bu bağlamda vardığı sonuç şudur:

"... Avrupa bankalarının mekânsal dağılımı ile karşılaştırıldığında Osmanlı para vakıflarının köylerde bile bulunması kapitalist ilişkilerin ne derece yayıldığını göstermektedir. Böylece, Avrupa'daki bankaların tefeci sermaye egemenliğine doğru evriminden farklı olarak, Osmanlı para vakıflarında küçük birikimlerden oluşan sermaye çevresi ile karşılaşırız."⁵⁸

Reyhan'ın bir başka çelişkili ve yanıltıcı tesbiti de, vakıf kayıtlarının "akılcı muhasebe"ye göre tutulduğudur.⁵⁹ Böylesi bir muhasebe, bürokratik devlet geleneğinin bir gereği idi ve uygulamaya Sultan Orhan zamanında geçildi.⁶⁰ Ancak, bunun ticari hayatta alım-satım, borç-alacak vb. ilişkilerin kayıtlarının geçildiği defter tutma ile bir alakası yoktur. Kaldı ki, müverrih Naima Efendi'nin de yazdığı gibi, Yahudiler "irad ve masraf ve ahz ve itâya müteallik ahvalinden her neye muttali olur ise defter ederlerdi."⁶¹ Dahası,

⁵⁶ Ibid, sf. 160.

⁵⁷ Ibid., sf. 198.

⁵⁸ Ibid., sf. 199.

⁵⁹ Ibid., sf. 153.

⁶⁰ "Anlardan [Cenderlü Kara Halil ve Karamanî Türk Rüstem] evvel defter hesabı bilmezler idi, defter hesabını anlar telif ettiler" ["Tevârih-i Âl-i Osman" dan zikreden İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı", (Ankara, 1984), sf. 319.

⁶¹ "Tarih-i Naima", I, (İstanbul, 1281), sf. 413.

Ülgener'in argümanlarının tersyüz edildiği şu iddia da soluğu uzun düşmüş bir firmanın varlığını Osmanlı iktisat tarihinde ortaya koymaktan uzaktır:

"... Ortaklık tipi ne olursa olsun bizim için önemli olan husus, Doğu ve doğal olarak Osmanlı söz konusu olduğu zaman, hiç bir şekilde Weber'ci--şarkiyatçı görüşte iddia edildiği gibi miskin, girişimci ruhtan yoksun, hesap-kitap işleriyle uğraşmaz vb. ideal-dışı bir insan tipi ile karşıkarşıya olmadığımızdır." ⁶² "Ticari zihniyetin bir göstergesi de para vakıflarındaki alacak-verecek ilişkilerinin yoğunluğudur. Mahalleden köylere kadar en ücra yerlere yayılmış para vakıfları bulunmaktadır. Terekelerde de faizle borç para veren tefeci-kapitalist insan tiplerine sıklıkla rastlanmaktadır."⁶³

Devamla:

"... Osmanlı vakıflarındaki sermaye, Avrupa sandıklarındaki gibi milyarları bulan mevduatlara sahip değildir. Fakat, iktisadi davranış kalıplarının benzerlikleri ilgi çekicidir. Vakıf mütevellilerinin kendilerini sadece bu görevle sınırlı tutmayıp mukataa eshamından hisseler almaları, faaliyetleri hep devlet içinde de olsa, bu sınıfın hisse senedi alacak kadar 'birikim' elde ettiklerini göstermekte, hem de üyelerinin iktisadi girişimcilik ruhunun boyutlarını belirlemektedir."⁶⁴

Bu bağlam içersinde, yazarın fantaziye kaçan yorumlarına bir örnek de aşağıdaki alıntıda görülmektedir:

"... Osmanlı'da Avrupa'daki gibi astronomik sermayelere rastlanmaması kapitalist ilişkilerin yokluğuna değil, bizce, 'atomize olmuş sermayeler'e delalet eder. Aceba, vakıflar tek tek sermayelerini

⁶² Ibid., sf. 177.

⁶³ Ibid., sf. 268-269.

⁶⁴ Ibid., sf. 197.

birleştirip İslâmi hukuk çerçevesinde ortak bir 'iş ortaklığı', daha ileri giderek bir banka kuramazlar mıydı?"⁶⁵

C.Reyhan, bu kitap çalışmasını bir dilekle noktılıyor:

"... Osmanlı incelemeleri,...'Osmanlı'da kapitalizmin kendine özgü gelişmesi nasıl oldu?' sorusuna ve bunun bir çok alt soru grubuna cevap bulmaya yönelirse, araştırmalarda dillenen 'Doğu'nun tarihsizliği' tezi, yerini daha gerçekçi ve verimli araştırmalara bırakabilir. İncelememizde böyle bir yaklaşım modeli geliştirerek tarih ve sosyal bilim araştırmalarına katkı yapmayı amaçladık. Bu model, farklı belge koleksiyonları / mekânlar /zamanlar üzerine yapılacak incelemelerin sağlayacağı katkıları bekliyor."⁶⁶

"Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri" başlıklı kitaba ilişkin tahlilimizi neticelendirecek olursak; her şeyden önce, Reyhan'ı bu çalışmasıyla ultra-amprisist tarihçiler arasında görmek gerekiyor. Ancak, akademik dikkati, spekülâtif tarihçiliğe kayınca, Reyhan'ın, Bursa merkezli para ve tereke kayıtlarının sadece dolu on yılı içeren bir zaman aralığından, ampririk bulgulara basarak, yanlış genellemeye açık endüktif yöntemin çıkarsamalarıyla, Osmanlı ekonomisinin kapitalistleşme sürecine bakışı, tutarsız bir tablonun sergilenmesiyle neticelenmiştir. Osmanlı ekonomik faaliyetleri içersinde, velevki nüve halinde dahi olsa, bazı oluşumlara kapitalist bir görüntü verebilmek için ampririk bulguları zorlamak ve kapitalizme potansiyel meyvalı bir görünüm kazandırabilmek için bir dizi sorularla tarihi bilgileri eğip bükerken "oluşturduğu kavramsal model"e ya da "alternatif bir tarihsel--sosyolojik yaklaşım modeli geliştirdiğini]" ve yahut 'model'in Hegelvari bir tarihçilik anlayışıyla kurgulandığını, bunun da "daha gerçekçi ve verimli

⁶⁵ Ibid., sf. 196-197. Fantazi yorumlara bir diğer örnek de şudur: "Kapitalizm Mısır'a pamuk üretimi ile gelmiştir." [ibid., sf. 75].

⁶⁶ Ibid., sf. 273.

araştırmalara" zemin teşkil ettiğini sanmak, bilimsel olmaktan öte, kişisel bir vehmin izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla, bu kitap çalışması iddialı bir başlıkla Hegelci bir teşebbüsün bilimsel olmayan bir örneği olmuştur.(*)

KAYNAKÇA

F.Braudel, "Civilisation and Capitalism", II , (New York, 1986).

S.Divitçioğlu, "Nasıl Bir Tarih?", (İstanbul, 1989).

F.H.Knight, "On the History of Method of Economics", (Chicago, 1963).

N.M.hansen, 'The Protestant Ethic as a General Pre-condition for Economic Development', "Canadian Journal of Economics and Political Sciences", vol. 29, (1963).

Mehmed Said Fenni, "Yozgatlı Mehmed Said Fenni Divanı", (Ankara, 1996).

Muallim Naci, "Fürûzan", (İstanbul, 1303).

Mustafa-i Rumî, "Divan", (Ankara, 1998).

Naima, "Tarih-i Naima", I , (İsatanbul, 1281).

C.Reyhan, "Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri", (İsatanbul, 2008).

A.G.Sayar, "Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F.Ülgener", (İstanbul, 2007).

B.Turner, "Max Weber and Islam", (London, 1974).

S.F.Ülgener, 'Calvin ve Kalvinizm', "Ak İktisat Ansiklopedisi", I ,(İstanbul, 1974).

İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı", (Ankara, 1984).

J.Viner, 'Religious Thought and Economic Society', "History of Political Economy", X , (1978).

M.Weber, "General Economic History", (New York, 1966).

(*) EDİTÖRÜN NOTU: Bu kritikte ilgili olarak, adı geçen kitabın yazarı, arzu ederse, dergimizde, görüşlerine yer verebiliriz. (Prof. Dr. Muhittin Karabulut)